

A VESZEDELMEZT A SZÍNHÁZ INKÁBB SEJTETTE, MINT TUDTA

A Szabad Európa Rádió interjúja Dragan Klaićtal

Miközben Szerbia pöffeszkedő, arrogáns és neveletlen politikai színterén az új hatalom a még újabb hatalom meghódításáért harcol, gyűlöletbeszéddel és vasrudakkal, amelyekkel az ellentábor aktivista nőit verik össze, azok, akik évtizedes ellenállásukkal lehetővé tették számára, hogy első ízben hatalomra kerüljön, elektronikus levelezésük csendjében újakezdik a lélek keresztútját. Hallgatom, ma kit vertek össze Belgrádban, from az eltávozottak egyikének életrajzát, s olvasom barátai elviselhetetlenül ismerős névsorát. Ugyanaz, ép-penséggel minden ugyanaz: az emberek, a körülmények, csupán az idő múlik.

Beszélgőtársunk dr. Dragan Klaić, az Amszterdami Egyetem színművészeti tanára, a Felix Meritis Alapítvány állandó munkatársa. Itt, Belgrádban úgy emlékeznek rá, mint a Színművészeti Kar kiváló színháztörténeti tanárára, s a Jugoszlávia-szerte jelentkező modern színházi törekvések szereplőjére. Gyermekkorát rövid ideig Kranjban tölti, majd Újvidéken, ahol, állítása szerint, a Sterija Játékokon nő fel. Tizenöt éves korától kezdve újságot készít, esszéket és kritikákat ír az Index és a Polja folyóiratokba. Kiőről szóló esszéjéért Branko-díjat kap. Dramaturgiából diplomázik, színházi kritikáit számos újság, folyóirat, rádió és televízió közli; 1977-ben színháztörténelemből és színikritikából doktorál a Yale-en; 1978-ban kezdi meg ragyogó tanári pályáját a belgrádi Színművészeti Fakultáson. Sanja Jovićević, a tanítványa és barátnője, aki ugyanabból a tárgyból doktorált ugyanazon a Yale-en, mint ő, s aki a helyébe lépett a katedrán, ezt mondja róla: „Előadói képességével Klaja elsőre meghódított bennünket. Műveltségével, a hallgatókhoz való kötetlen viszonyulásával, szellemességével a legelvontabb dolgokat is szórakoztatóvá tudta tenni, a színház történelméből a népszerű kultúra történelmét alakította ki.”

Nem lehetett őt kihagyni az összes fesztivál legjelentősebbikéről, a belgrádi BITEF-ről sem, ahol tanácsosként, közvetítőként, kritikusként működött, majd Ristićtyel együtt eszmei atyja lett a KPGT-nek (Kazalište – Pozorište – Gledališće – Teatar). Egyszóval, a színházi világ legelőkelőbb részéhez tartozott. Megjelentetett több könyvet, alapítója és társszerkesztője volt az Euro-maska című folyóiratnak. A kilencvenes évek kezdetén részt vett az első háborúellenes akciókban, majd 1991-ben feleségével, Julijával és lányával, Nő-

Az interjút Branka Mihajlović készítette

rával váratlanul és hirtelen elköltözött Amszterdamba. Emlékezzenek csak vissza Ibsenre – hogy is hívhatnák másként Klaja leányát?

1992 óta a Holland Színházi Intézet igazgatója, a *Terrorizmus és a modern színház* és *A jövő összeesküvése: utópia, disztópia és a modern dráma* című könyvek szerzője, illetve társszerzője, úgyszólván a világ valamennyi jelentős folyóiratának munkatársa, számos nemzetközi intézmény tagja, az Európai Kulturális és Művészeti Fórum elnöke. Ám ahelyett, hogy sorolnám a testületeket, intézeteket és fesztiválokat, szívesebben írom le, amit barátai mondanak: „Klaja amszterdami háza mindig nyitva áll mindenki előtt, és különösen minket, Júgóból érkezőket fogad szívesen. Vidám, barátságos ott a légkör. Valamilyen módon mindenkinek segített.”

Klaja tavaly otthagyta az Intézetet, s jelenleg az egyetemen tanít, valamint ír. A múlt nyarat barátaival Brionin töltötte. Ott van Mira Furlan, Šerbedžija, Ljubljanában Duško Jovanović, itt pedig Borka, Ćirilov, Ljuša, és természetesen a BITEF.

S itt egy hír, amely megörvendeztet, Tanár úr: egyöntetű a vélemény, hogy a BITEF visszاسzerzi régi fényét, az abból az időszakból valót, amikor még Te is ott működöttél.

SZER: Nem ért rá, hogy elugorjon Belgrádba az idei BITEF-re?

KLAIĆ: Nem. Elég későn hívtak, augusztus végén, s az idén sajnáltam először, hogy nincs időm eljönni. Régi amszterdami barátom, Rudi Englander az idén tagja a BITEF zsűrijének. Megkért, hogy világosítsam fel, mert először megy Belgrádba. Miközben Belgrádról meséltem neki, nosztalgia fogott el, amit azelőtt nem éreztem. És most is, míg tart a BITEF, jönnek a hírek és beszámolók. Jelentkezett Rudi is, sajnálja, hogy nem tudtam pár napra elmenni. Nem tudtam, mert az évnek ebben a részében elfoglalt vagyok.

SZER: Hitt abban, hogy a BITEF túléli a kilencvenes éveket? Kinek köszönhetően, hogyan élte túl az elszigeteltséget?

KLAIĆ: Az idén eléggé rendszeresen találkoztam Jovan Ćirilov barátommal, és tudtam, ő nem fogja megengedni, hogy a legrosszabb megtörténjen. Tartottam tőle, hogy kisajátítják tőle és beszennyezik a BITEF-et. Azokban az években állandóan bátorítottam európai színházi kollégáimat, hogy menjenek el a BITEF-re. Gyakran hívtak fel és érdeklődtek, hogy elmenjenek-e, mert meghívót kaptak. Mindig azt mondtam nekik, hogy menjenek. Arról beszéltem, hogy az ottani emberek kultúrára szomjaznak, és látni szeretnék őket. A politika és a rendszer nem csökkenthetik az emberek kíváncsiságát. Örülök neki, hogy sokan rám hallgattak, és elmentek, s így a BITEF fennmaradt.

SZER: Azt mondta – menjenek. Mondta-e valamikor is – megyek?

KLAIĆ: Nem. Sokan kérdezték: „Mit tehetünk mi a háború alatt a volt Jugoszláviában?” Azt mondtam nekik, hogy sokat, menjetek oda, legyetek tanúk, adjatok bátorítást az embereknek, akik ellenállnak a háborúnak, az erőszaknak, a nacionalizmusnak. Hívjátok magatokhoz az embereket, akik elszigeteltségben élnek, akik nem utazhatnak, akik nem kaphatnak vízumot, hívjátok őket magatokhoz. Az egész volt Jugoszláviából elmenekült embereknek, akik Európa-szerre sýnylődnak, próbáljatok segíteni, ahogy tudtok, hogy folytathassák intellektuális és művészi életüket. Ez három rendkívül egyszerű recept.

SZER: Nem válaszolt arra, hogy miért nem volt: Megyek a BITEF-re?

KLAIĆ: Sokáig nagy ellenállást éreztem, hogy Belgrádba menjek. Ezen csak 2001-ben tettem túl magam. Nagyon világosan megmondtam a barátaimnak és Újvidéken élő édesanyámnak is: „Amíg Milošević hatalmon lesz, nem jövök semmiképpen, semmilyen körülmények között.” 1997-ben néhány napot Belgrádban töltöttem. Megígértem, hogy néhány előadást tartok a végzős hallgatóknak, és nem akartam az ígéretemet megszegni. Meghívtam Chris Kerlemans holland író, tartson velem. Négy napig voltunk Belgrádban. Mindenki végtelenül barátságos és kedves volt hozzám. Semmilyen kellemetlenség sem történt velem. Viszont rettenetesen lehangolódva jöttem vissza azok miatt a változások miatt, amelyeket láttam, és úgy éreztem, hogy ez egy olyan világ, amelyben nekem nincs többé semmi keresnivalóm. Ez a keserűség és negatív érzés töltött el 1997-től a rendszer bukásáig. Tavaly Nóra lányomnak sikerült meggyőznie, hogy mind a hárman együtt járjuk be a volt Jugoszlávia minden részét. Voltunk Belgrádban. Akkor éreztem, hogy feloldódott a lelki zárlatom, hogy a bennem élő indulat a háttérbe került. Nincs bennem többé az a bizalmatlanság és tartózkodás. Csupán technikai kérdés maradt: időt találni, alkalmat és igazi okot.

SZER: Az, hogy eltűnt az indulat, vajon azt jelenti-e, hogy 2001-ben, amikor ott járt, Belgrád másmilyen volt, mint 1997-ben?

KLAIĆ: Igen, sokkal felszabadultabb volt, szabadabban lehetett lélegezni. Jobban éreztem magam, valamilyen forró nyár volt. A Kulturális Dekontamináció Központjának kerthelyiségében ültem Borka Pavićevićtel és a barátaimmal, volt egyetemistáimmal, akik eljöttek, hogy találkozzanak velem, s úgy éreztem, hogy Belgrádban még mindig megvan a szívélyességnek, barátságoknak, társaságszeretetnek és kíváncsiságnak a kritikus tömege, és nem csak a nacionalizmussal való politikai szembeszegülés bátorságának. Amit éreztem, az az volt, hogy a nacionalizmus valami állandóvá és tartóssá vált Belgrádban. Ez okozza nekem a legtöbb gondot. Az egész társadalom oly módon kontaminálódott a nacionalizmussal, hogy az szinte kiküszöbölhetetlennek tűnik. 1997-ben ez sokkolóan hatott rám. 2001-ben ez még mindig tény volt, amellyel szembesülnöm kellett.

SZER: Említette, hogy tavaly az egész volt Jugoszláviát bejárták.

KLAIĆ: Nem éppen az egészet, csak egy részét. Voltunk Szlovéniában, Isztriában, Zágrábban, Belgrádban, Újvidéken és Szabadkán. Egy kis körutat tettünk. Nagy adósságomnak tartom, hogy elmenjek Sarajevóba. Nem sikerült egyeztetnem a barátommal, Haris Pašovićyal. Tegnapelőtt egy másik régi barátommal, Vlado Milčín szkopjei színházi rendezővel beszéltem. Mondtam neki, hogy már nyolc éve nem jártam Szkopjében, és itt az ideje, hogy elmenjek.

SZER: Amit tavaly tapasztalt, egyforma-e mindenütt, vajon a változások hasonlóak?

KLAIĆ: Nem egyforma. Elég nagyok a különbségek. Ezekben az években időnként elmentem Szlovéniába. Láttam, hogyan válik Szlovénia egy normális és szolid állammá. Kicsiny ugyan, s emiatt néha szűkös és provinciális. Horvátországban eddig az évig nem jártam. Olyan benyomásom maradt, hogy Horvátországban állhatatos valami a nacionalizmus, s mennyire forrása az irracionális viselkedésnek. Ezekben a napokban ez abból is látható, mennyire elenszegül a horvát állam a hágai törvényszéknek, ugyanolyan különös, irracionális módon, mint ahogyan némely korábbi szerb kormányok tették. Látni,

hogy még mindig uralkodik a nacionalista mitológia. Az újságokból még mindig egy feszült, összevesztett, és nem csak elszegényedett és kifosztott országot látni. Ez Szerbiában sincs sokkal másképpen.

SZER: Milyen helyzetben van a színház Szerbiában, és a volt Jugoszlávia területén?

KLAIĆ: Távolból, kevéssé és rendszertelenül kísérem figyelemmel. Emiatt nem formálhatok véleményt. Néhány napja megkaptam a Scena új számát. Az elmúlt Sterija Játékoknak szentelt számban Jovanov kollégám írta a számomra legérdekesebb cikket Vlada Hristić halála alkalmából, aki tanárom és kollégám, a Sterija Játékok igazgatója volt. A másik kiváló cikk a fiatal Zavišićé, aki arról ír, hogyan dolgozott együtt Bob Wilsonnal Prágában egy opera színre állításán, s hogyan dolgozott Bob Wilson a színházban. Nekem nagyon érdekes az, hogyan próbál egy nagy, zseniális és bonyolult színházi művész zöld ágra vergődni egy eléggé merev színházi intézménnyel.

SZER: Ha nem adhat diagnózist arról, mi történik a térség színházi életében, s ha nem hasonlíthatja össze azzal, ami Európában zajlik, akkor egy másik kérdésre kérek választ. Amikor a Milošević utáni Szerbiáról van szó, a kultúrában még csak ezután várhatók változások. Honnan kell kezdeni?

KLAIĆ: Az elejétől, tehát a helyi közösségek művelődési otthonaitól, nem pedig az elit intézményektől. Beszélgettem erről Sanja Jovičević kolléganómmal és régi barátommal, Lečićtyel is, aki most kultuszminiszter. Ez nem csupán pénz kérdése. Pénzből persze, soha nincs elegendő. Azonban sokkal inkább a kulturális fejlődés modern koncepciójáról van szó, és itt hiányoznak az emberek. Ez az, ami a legégetőbb.

SZER: Mit jelent a belépés Európába, amikor a kultúráról van szó?

KLAIĆ: Az Európába való belépés mindenekelőtt egy kulturális rendszert jelent, amely nincs túlságosan intézményesítve, amely lehetővé teszi a megfelelő együttműködést az intézményes és a nem intézményes kultúra között, lehetővé teszi, hogy kellő mennyiségű kulturális produkció valósuljon meg önálló projektumokban, és kialakítja a művelődési szervezetek, csoportok és egyéni művészek állandó együttműködésének mechanizmusait. Nem csupán a kultúra kivitelének és behozatalának a kérdése ez, hanem arról van szó, hogy megfelelő feltételeket kell teremteni a különféle országokban élő emberek jó együttműködéséhez. Ez a művészeknek is, a közönségnek is jó. Ezt nem oldották meg kellőképpen más európai országokban sem, amelyek elég sikeresek a kétoldalú kulturális együttműködésben, de a saját kulturális rendszerük nem alkalmazkodik megfelelően a multilaterális kulturális együttműködéshez. A kultúra kérdése Európában szerintem központi kérdés, ami még mindig nem rendeződött. A jövő héten az Európai Kulturális Alapítvánnyal közösen egy elég komoly összejövetelt szervezek Brüsszelben arról, hogyan lehetne a kultúrát az európai integráció folyamatának a középpontjába tenni.

SZER: Megvan-e a helyük ebben Kelet-Európa volt államainak is?

KLAIĆ: Közép- és Kelet-Európa államainak egy része valószínűleg egy év múlva az Európai Unió tagja lesz. Már két éve arról írok és beszélek, hogy ezeknek az országoknak a kulturális illetékesei és szakemberei csak kevéssé anticipálják, mit fog ez nekik jelenteni, milyen új követelményekkel, mércékkel és normákkal szembesülnek, nem a kultúrpolitika területén, hanem valamilyen banális szférákban, mint amilyenek a foglalkoztatási törvény, a mun-

kavédelmi, vagy tűzvédelmi előírások. Ha például az európai tűzvédelmi előírásokat következetesen alkalmaznák Szlovákiában vagy Lengyelországban, a színházak egyharmadát holnap bezárhatnák. Ők még nem tudják, mi vár rájuk. A másik aggasztó dolog, hogy azoknak az országoknak egy része, amelyek nem jutottak be az Európai Unió felvételi várótermébe, azt kockáztatja, hogy művelődési élete még jobban elszigetelődik, s hogy az Európai Unió országaival való kulturális együttműködését újabb korlátok, újabb falak, a shengeni rendszer fogja gyengíteni. Bizonyos számú kollégámmal azzal próbálkozom, hogy az Európai Unióban, Brüsszelben kialakítsuk az arra vonatkozó tudatot, hol kell külön programokat kidolgozni azokra az országokra vonatkozóan, amelyek ebben a ciklusban nem kerülnek be az Európai Unióba.

SZER: Az átalakulóban levő országok nagy donátora, Soros kivonul a térségből.

KLAIĆ: Ez nagy baj. Az Európai Kulturális és Művészeti Fórum elnökeként júliusban levelet írtam neki, amelyben rámutattam, az ő joga, hogy visszavonuljon és meghatározza a prioritásokat, de nem lenne célszerű egyszerre kivonulni, és mindazt, amit 12 év alatt kiépített, hagyni, hogy kártyavárként összeomoljon. Ő másnap rendkívül illedelmesen és figyelmesen válaszolt, hogy kész meghallgatni a további javaslatokat. De nem látom, hogy itt sok minden megváltozhat. Amit meg kellene tenni: Soros alapítványainak, programjainak, tapasztalt embereinek és kapcsolatainak egész rendszerét adoptálni kellene, mint amikor egy önkiszolgáló-lánc tönkremegy és jön valaki, aki mindezt megvásárolja, kitűzi a saját tábláját, és másnap minden működni kezd. Viszont innentől Üzbegisztánig nincs senki, aki képes lenne megvásárolni Soros alapítványainak egész láncolatát. Ez nagy baj. Ennek a fekete lyuknak a kialakulása igencsak érezteti majd a hatását főleg a kultúrában, s a regionális kulturális és művészeti programnál kezdődik, amelynek hárommillió dollár jutott évente. Ami nem is olyan nagy pénz az általa költött 500 millióhoz képest. Európában senki sem gondolkodik azon, hogyan, mivel, milyen eszközökkel vegye ezt át. Az európai alapítványok központjában senki sem fogja komolyan játszani azt a szerepet, amelyet egy időszakban Soros betöltött.

SZER: Keres-e valaki egy új Sorost?

KLAIĆ: Másik Sorost lehet keresni, ám az a helyzet, hogy a sok gazdag embernek, aki emberbaráti szerepet játszhat, nincs olyan fajta víziója, mint amilyen Sorosnak volt. Nézzék csak meg az amerikai filantrópok hatalmas számát, akik főleg csak a saját közvetlen környezetükben adnak jótékonyági célra pénzt, de nincs globális elképzelésük.

SZER: A nyolcvanas években részt vett az azokat az éveket meghatározó színházi projektumokban, egyebek között a jugoszláviaiakban is Ljubiša Ristićtel, Dušan Jovanovićtal. Vajon az akkori teátrum előrelátta a kilencvenes években bekövetkező katasztrófát?

KLAIĆ: Valamennyire igen. Erről néhány éve írtam egy cikket a lengyel Dialog című folyóiratba. Annak idején azonban nem voltunk tudatában. Ez már utólagos rekonstrukció. Olyan előadásokra gondolok, mint Dušan Jovanović Vojna tajna (Hadititok) című darabja Ristić rendezésében, amely a spliti Lora hadikikötőben játszódik. Janez Pipan Szabadkán, azaz Palicson színre vitte Shakespeare Julius Caesar-ját. A Perzsák Ristić rendezésében a Mladinsko gledališčében. Mindezek az előadások anticipálták a bekövetkező veszedel-

met, a kirobbanó erőszakot. Ott volt a Golubnjača is, az emlékezetes botrány, amelynél az előadás védőjeként léptem fel. A Golubnjača is korai jelzése volt a vésznek, amely Krajina ugyanazon területén fog később megmutatkozni, ahol Radulović regénye is játszódik. A színház ezt inkább sejtette, mint tudta. A színház feltételezte, vagy pedig volt valamilyen művészi intuíciója. Emlékszem színházi emberekkel folytatott sok beszélgetésre, amelyekben világosan kirajzolódott a tudat, hogy a színházzal meg kell akadályozni a bajt, meg kell akadályozni az erőszakot, de ugyanakkor mindannyian tudtuk, kevés az esélye annak, hogy a színház ezt önmagában megteheti. A volt Jugoszláviában akkor, sajnos, nem létezett tömegmozgalom, amely ezt felvállalhatta volna. Az emberi jogok konceptusának sem volt tömeges támogatottsága. Ami később tömegmozgalomként kialakult, mind nacionalista projektum volt.

SZER: Vajon a nyolcvanas évek színházi repertoárjában megnyilvánult-e a világpolgárok és a nacionalisták közötti megosztottság?

KLAIC: Ezt a felosztást, amit említ, nem teljesen értem, amikor pedig világpolgárt mondanak, akkor valami eléggé elmarasztalnivalóra gondolnak. A felosztás elsősorban a jó és a rossz művészek között volt. Ez a legalapvetőbb felosztás. A másik a konzervatív, konvencionális és a kísérletező irányvételű művészek között volt. Megosztottak azok is, akiket a színház mint politikai cselekmény érdekelt, illetve akiket nem érdekelt. A nyolcvanas évek második felében megosztottak azok is, akik nacionalista eszméket hirdető színházi előadásokat készítették, és azok, akik ezzel szembeszegültek. Mindezek a felosztások egybevágtak, fedték, vagy pedig keresztezték egymást. Ezért volt a nyolcvanas évek színházi élete annyira bonyolult. Ma megpróbálok visszaemlékezni milderre. Valóban volt minden. Miként lehet megmagyarázni, hogy 1992 egy pillanatában az egyik barátunk, egy zágrábi színházi rendező, akit még az egyetemista színházaknak valahol a hatvanas évek végén megtartott nemzetközi fesztiválja óta ismerem, egyszerre csak a horvát katonai hírszerző szolgálat tábornokának egyenruhájában jelenik meg a nyilvánosság előtt?

SZER: Kiről van szó?

KLAIC: Nem fontos. Egyik rendező barátunk. Olyan megosztások jelentkeztek közöttünk, amelyek azelőtt nem voltak ennyire nyilvánvalók.

SZER: Meglepte-e, hogy más szereplők, például Ljubiša Ristić, később Milošević uszályába kerültek?

KLAIC: Igen. Erről még jó ideig tudtunk beszélgetni, illetve vitatkozni egymással, győzögetni egymást. Amikor azonban vállalta, hogy a Jugoszláv Baloldal elnökévé válasszák, alaposan megdöbbenett. Sohasem értettem, és még mindig nem tudok rá magyarázatot találni. Több alkalommal is beszélgettünk erről. Két évvel ezelőttig valamilyen kapcsolatban voltunk. Beszélgettünk 1997-ben Belgrádban is, itt is, meg külföldön is, amikor találkoztunk. Próbáltunk erről beszélgetni, de nem értettük egymást. Végül egy pillanatban be-szüntettük a beszélgetést.

SZER: Volt sok ilyen szakítás a kilencvenes években?

KLAIC: Volt már a nyolcvanas években is. Ilyen fájdalmas elválásom volt több, talán kevésbé drámai, hiszen Ristić közeli barátom volt még az egyetemi évekből. Sokáig azt hittem, hogy ebben az egész differenciálódásban elég jól jártam, és nem veszítettem el sok barátomat, amíg egy nap le nem ütem és írni nem kezdtem. Amikor elkezdtem számolni, akkor láttam, hogy sok bará-

tot vesztettem, és nem csak Belgrádban. Emlékszem egy beszélgetésre, amelyet 1989-ben Ljubljanában folytattam egyik barátommal. Hosszú beszélgetés volt, ebéd, győzögetés, kávé, kézfogás. Ő is, én is tudtuk, hogy utolsó alkalommal beszélgettünk, s hogy a barátságunknak nincs többé alapja. Jó barátságban voltam Nikola Koljević Shakespeare-szakértővel, a szarajevói egyetem tanárával. Nem tudtam elhinni, amikor láttam, hogy ő lett az alelnöke Karadžić pártjának. Évekig láttam a CNN tévében, amint kitűnő angolságával rettentés mondatokat közöl, de megpróbálja, hogy nyugodtabb, mérsékeltőbb, finomabb személynek tűnjön fel abból az egész politikai opcióból. Néhány héttel a daytoni szerződés után öngyilkos lett. Alkalmam sem adódott, hogy vele is szakítsak, pedig ő is a másik oldalon volt. Ez még a háború előtt volt.

SZER: Manapság sokat beszélnek a megbocsátásról, a megbékélésről. Hogyan tekint a saját szakításaira? Hiszi-e, hogy mindezek után lehetségesek még az újbóli találkozások?

KLAIĆ: Beszélgetni igen, de a barátságokat felújítani nem lehet. Nem hiszem. Szerintem nem lehet elvárni, hogy ismét barátok legyetek. Tisztességes kommunikációtok lehet, de semmi több. Nekem ez a tapasztalatom. Nem felejtettem el, ki hogyan viselkedett az elmúlt 15 év alatt. Ezt valahogy nem tudom feledni. Bizonyos embereknek nem lehetek barátja. Köszönhetek nekik, de nem ülhetek velük egy asztalhoz.

SZER: Jugoszlávia széthullásának kezdete a Godot-ra várva belgrádi előadásán érte.

KLAIĆ: Haris Pašović előadása volt. Azon az estén kiáltották ki Szlovénia függetlenségét. Azzal a tudattal üldögéltünk az előadás után, hogy utolsó estéje ez annak a Jugoszláviának, amelyben felnőttünk. Másnap megkezdődött a háború. 1991. június 25-e volt. Az év márciusában egy este nálam erről az egész erőszakitörésről beszélgettünk. Bombázások voltak Horvátországban, Borovo selo, összetűzések a Plitvicei-tavaknál. Emlékszem Lazar rendkívül komor arcára, aki azt mondta: „Amikor ez az állami erőszak elszabadul, s amikor az erőszak lehet az érve mindazoknak, akik megfelelő fegyvert tudnak vásárolni, akkor azt nehezen lehet visszaszorítani.” Emlékszem azokra a komor arcokra, Nikola Barović és Lazar kijelentéseire. Én már a nyolcvanas években azt gondoltam, hogy közeledik a vész. Vannak barátaim a világban, akik idézik az akkori években írt leveleimet, amelyek eléggé sötétek voltak. Azt mondják, hogy a lelkem eléggé jól megsejtette, mi fog történni. Emlékszem azokra a szorongásaimra, s arra az érzésre, hogy rossz irányba folyik minden, és nem lehet megállítani. Azután évekig ez a vész volt napirenden.

SZER: Néhány barátja azt mondja, váratlanul eltűnt Belgrádból.

KLAIĆ: Ez így van.

SZER: Milyen volt ez a döntése?

KLAIĆ: Hirtelen. Arra, hogy elmenjek, már a nyolcvanas években gondoltam. Sokáig és gyakran gondolkodtam erről. Nem volt mehetnékem. Jól és érdekesen éltem Belgrádban. Miután júniusban kitört a háború, tudatában voltam, hogy hosszan tartó erőszakos összetűzés alakul ki, s hogy ennek az összetűzésnek sok áldozata lesz, és elszigetelődést, szankciókat és vízumkénszert hoz. Gondolkodni kezdtem arról, hogy elmegyek. Akkor történt, hogy felhívtak és kérdezték, akarok-e a Holland Színházi Intézet igazgatója lenni. Akkoriban gyakran jártam Amszterdamban. Először nemet mondtam, majd

talán-t, s végül tárgyalni kezdtünk. Azt hittem, hogy ha ebből lesz valami, akkor majd csak 1992 januárjában lesz. Amikor november 9-én elmentem, hirtelenül tettem, s azt sem tudtam, lesz-e valami abból a munkából. Később minden összeállt. Elmentem, mert nem engedhettem meg a legkisebb lehetőségét sem annak, hogy megtorlasként mozgósíthassanak, mint olyan valakit, aki ellenezte Miloševićet. Elhatároztam, hogy azonnal, minden tétovázás nélkül elme- gyek, abban a pillanatban, amikor az illegális fél-elnökség határozatot hozott arról, hogy minden férfinak, aki külföldre akar menni, engedélyt kell kérnie a katonai hatóságtól. Eszem ágában sem volt olyan helyzetbe hozni magam, hogy valamilyen órnagy vagy százados döntse el, elmehetek-e valamelyik kül- földi fesztiválra vagy tanácskozásra. Tudtam, hogy azonnal el kell mennem, mielőtt az a határozat hatályba lép. Bécsbe mentem. Azután részt vettem egy tanácskozáson régi barátomnál, Roberto Chulinál. Voltam Berlinben, Amsz- terdamban, egy ideig Európában utazgattam, amíg be nem fejeztem a tárgya- lásaimat a Színházi Intézettel, és 1992. január 2-án elkezdtem dolgozni Amsz- terdamban.

SZER: Nehéz volt itt hagyni a tanítványait?

KLAIĆ: Nehezemre esett, és sokáig hiányoztak az egyetemistáim. Ugyan- akkor rendkívül bántott, hogy a szemeszter közepén itt hagytam őket. Biljana Srbranović mondta nekem: „Kerek három hétig voltam a tanítványa.” Rosszul éreztem magam, amiért itt hagytam őket a szemeszter közepén. Tanja Jo- vičevićet kértem meg, hogy vegye át a kurzusaimat. Azután néhány évig nem tartottam előadásokat, s ez hiányzott, mert szeretem ezt csinálni. A hallgatóim tovább foglalkoztak a színházzal, néhányan a kollégáim is lettek. Többen kö- zülük elmentek az országból, szerte a világban találkoztam velük. Bárhová me- gyek, volt tanítványaimra bukkanak. Tizenhárom évig tanítottam a Színművé- szeti Karon. Tanítványaim nagy száma szóródott szét a világban. Márciusban a torontói egyetemen voltam egy tanácskozáson, amelyet egykori hallgatóm, Silvija Jestrović szervezett, aki ott doktorált. Igen sok egykori tanítványom és kollégám volt ott. Olyan benyomásom támadt, hogy Belgrád óriási része át- költözött Torontóba.

SZER: Helytálló-e az állítás, hogy két dátum az emigrációnk számára is fontos: az 1999-es bombázások és Slobodan Milošević megdöntése? Milyen értelemben tükröződött ez a külföldön élőknl?

KLAIĆ: Egyetértek azzal, hogy ez a két dátum fontos. Úgy hiszem, amíg a bombázások tartottak, nem volt valami nagy különbség az odakünn élő em- berek között. Legalábbis az én baráti körömben óriási volt az aggodalom, és nagy volt a düh az igazságtétel ilyen módja miatt. A bombázások után árnya- lati különbségek mutatkoztak annak megítélésében, mit jelentett ez, mit ho- zott, és bizonyos különbségek jelentkeztek a nemzetközi közösséggel és a NA- TO-val szembeni álláspontokban is. Október 5-ét úgy éltem meg, mint mene- kült-életem egy szakaszának a befejezését. Akkor fogtam fel, hogy nem vagyok többé menekült. Most olyan valaki vagyok, aki saját elhatározásából él a ha- záján kívül. Abban a pillanatban lezárult a történet. Ezért vált elképzelhetővé, hogy ez után eljőjnek Belgrádba.

SZER: Figyelemmel követi-e a legújabb vitákat?

KLAIĆ: Megpróbálok nem követni. Mivel azonban néhány barátom ezek részese, nem kerülhetnek el.

SZER: Úgy hiszem, igen jelentős vitáról van szó a polgári, értelmiségi tömörülésben, amelyhez ön is tartozik, s amely mindezekben az években Milošević-ellenes pozícióban volt. Így például barátja, Stojan Cerović polemizál az ön másik barátjával, Lazar Stojanovićyal. Hogyan látja ezt a megoszlást?

KLAIĆ: Nem vagyok benne biztos, hogy értem. Nem olvasom rendszeresen a belgrádi sajtót. Amikor valaki elhossa nekem a Vreme valamelyik számát, átlapozom, és rájövök, hogy bizonyos dolgokat nem értek, nem látom az összefüggéseket, némely dolgok meg nem érdekelnek. A távolság meglehetősen nagy. Ennek a polémiaának a lényegében sem mélyedhettem el. Úgy tűnik nekem, mint valami idővesztegetés. Szerintem nem ez a legfontosabb, amit most kell tenni. Megértem, hogy az embereknek e hosszú évek alatt be kellett sorakozniuk egy-egy koherens politikai pozícióba, és most megpróbálják individualizálni az álláspontjaikat és pozícióikat, és a közöttük meglevő különbségek most ütköznek. Pozitívan is felfoghatjuk ezt, mert most olyan politikai légkör van, amelyben az ilyen fajta különbözőségek is megnyilvánulhatnak, még ha olyan embereknél is, akik sokáig egyformán gondolkodtak és harcoltársak voltak.

SZER: Vajon Szerbiának szembesülnie kell-e azzal, ami az elmúlt tíz-egy-néhány év alatt történt?

KLAIĆ: Nagyon óvakodok tőle, hogy bármilyen tanácsot vagy receptet adjak innen Amszterdamból. Méltánytalannak tartom, hogy tanácsokat adjak olyan embereknek, akik 11 évet töltöttek el sokkal súlyosabb körülmények között, mint én, sokkal nagyobb kockázatokkal, s akik nagy elkötelezettséggel szegültek szembe a nacionalizmussal, terrorral és háborúval. Úgy vélem azonban, lehetetlen a jövőnek valamilyen komoly koncepcióját kialakítani anélkül, hogy megvitatnánk a múltat és a felelősséget, a szerepeket, a tényezőket, és nem csak azt, hogy ki mit tett velünk, hanem azt is, hogy közülünk mindenki külön-külön mit tett az elmúlt tíz év alatt. Ez a megbeszélés és a tényleges felelősséggel való szembesülés szerintem fontos dolog. Nem értek egyet némely barátommal, akik szerint ez nem fontos, még nincs itt az ideje, hogy várni kell vele, s el kell halasztani, hogy itt különféle analógiák jelentkeznek, és hogy itt a múltra vonatkozólag komoly felmérésre van szükség. Sokan azt mondják, hogy a németek a Harmadik Birodalom 12 évéről nem 1947-ben, hanem a hatvanas években kezdtek beszélni. Ez igaz, de nem ok arra, hogy ezt a munkát elhalasszuk.

SZER: Vajon Szerbia most egy konzervatív, patriarchális Szerbia és egy modern, európai Szerbia közül választ?

KLAIĆ: Nem vagyok benne biztos, de abban sem, hogy a választók többsége koncepciók közül választ. Úgy hiszem, a választópolgárok többsége személyeket, ikonokat, profilokat választ. Nem vagyok meggyőződve, hogy azok, akik elmennek szavazni, világosan tudják, milyen opciók vannak játékban. Abban sem vagyok biztos, hogy ennek olyan jelentősége lenne, amelyet a választásoknak tulajdonítanak. Vajon Szerbia elnökének tisztsége olyan lényeges és döntő fontosságú tisztség, hogy a győztesként kikerülő jelölt döntő módon meghatározhatja Szerbia irányvételét Európa vonatkozásában? Ezt nem hiszem. Mint aki nem nagyon követi figyelemmel, s azt is meglehetősen távolságtól teszi, úgy vélem, eldramatizálják a választás jelentőségét.

SZER: Mit mondhat arról a projektumról, amelyet ezen a nyáron Brionin valósítottak meg a világban szétszóródott emberek?

KLAIĆ: Rendkívül izgalmas projektum volt. Lenka Udovički és Rade Šerbedžija tavaly Kis-Brionin színpadra vitték a Lear királyt. Az idén ismét játszották. Mira Furlan Hollywoodból jött el, hogy fellépjen a Horvát Medeiában. Igen izgalmas gyülekezete volt ez azoknak a régi barátoknak és munkatársaknak, akik annak idején együtt készítettek előadásokat Szabadkán, Dubrovnikban, Splitben, a különféle fesztiválokon. Ismét együtt volt a sok barát egy-egy színpadi projektum körül, megváltozott új körülmények között egyesülve, még mindig azzal a képességgel, hogy együtt dolgozzon. Számomra nagyon izgalmas volt a közösség, amely ott kialakult. Boldog voltam azért is, hogy megmutathattam a 14 éves lányomnak, hogyan éltünk mi a háború előtt. Ez azon a különös szigeten, Titónak az ott még mindig érezhető árnyékában lehetségesnek tűnt. Másrészt az emberek érdeklődése, akik hajlandók voltak órákig utazni, hogy élőben lássák Rade Šerbedžiját és Mira Furlant. Ezért volt meglehetősen érdeklődés e két előadás iránt. Remélem, hogy ez a brioni változat jövőre is működni fog, és sikert érünk el, nem nosztalgikus okokból, hanem azért, mert ott rendkívül izgalmas színházat lehet csinálni az osztrák–magyar erődítmény romjai között, Kis-Brionin, a gyönyörű természetben. Az egész szigetvilág nemzeti park. A nyári hónapokban izgalmas színházat lehet itt csinálni, de szemináriumokat, kiállításokat és hangversenyeket is lehet tartani. Nagy privilegiumnak tartom, hogy újra együtt lehettem régi barátaimmal. Ez nagyon boldoggá tett engem.

SZER: A leánya, Nóra vajon megértette-e, hogyan éltünk valamikor?

KLAIĆ: Úgy hiszem, igen. Sokat beszélgettünk erről. Úgy hiszem, megérezte azt az összetartozást, a projektumra való összpontosítást, az előadás felállításának egész folyamatát, s ugyanakkor azt is látta, mennyire szeretnek ezek az emberek együtt lenni, sokáig üldögni a teraszon, énekelni, régi történeteket mesélni. Látta ezt az összetartozást, ezt az áradó nevetést, ami az egész dologhoz hozzátartozik. Ő is rendkívül élvezte. Tavaly, amikor családosan jártuk be a volt Jugoszlávia részeit, sokat meséltem neki, hogy mennyire szerettem ezt. Igen figyelmesen hallgatott akkor, de ez most más volt. Élőben tapasztalhatta.

SZER: Meghívták-e, hogy vendégszerepeljen a belgrádi akadémián, vagy hogy visszatérjen oda?

KLAIĆ: Valamilyen hivatalos meghívót nem kaptam.

SZER: Várt ilyet?

KLAIĆ: Nem. A belgrádi akadémián elég nehéz helyet találni egy vendég-előadónak. Eljöhettek megtartani egy előadást, de valamilyen kisebb szemináriumot tartani már elég komplikált, mert a tanterv szorosan időhöz kötött. Meghívtak viszont a ljubljanoi színiakadémiára, hogy tartsak egy előadás-sorozatot.

SZER: Mit válaszolt?

KLAIĆ: Örömmel.

SZER: Visszatér-e az országba, mik a tervei?

KLAIĆ: Látogatóba igen.

SZER: Ha álmodik Belgrádról, mit álmodik?

KLAIĆ: Korábban ezek mindig valamilyen rémálmok voltak. Azt álmodtam, hogy eljöttem Belgrádba, akkor valami történt, valamilyen nagy kellemetlenségem támadt, és haragudtam magamra, hogy minek jöttem. Az utóbbi időben az álmok valamivel kellemesebbek, szelídebbek, kevésbé konfliktusosak és kevésbé fenyegetőek. Nem tudom őket felidézni, meg nem is akarom a rádióban mesélni, de kellemesebbek.

KARTAG Nándor fordítása